EEN HANDBEL BEKROOND DOOR EEN COBRA

Bronzen handbellen zijn in groten getale bewaard gebleven uit de hindoe-boeddhistische periode van Indonesië (8^e-16^e eeuw). Dit grote aantal is waarschijnlijk veroorzaakt doordat ze gedurende de hele periode in gebruik zijn geweest en ze zowel bij de eredienst van het hindoeïsme als van het boeddhisme functioneerden. In het boeddhisme vormt een handbel samen met een *vajra* een paar. Priesters gebruiken ze in combinatie.² In het hindoeïsme is de handbel een van de instrumenten voor een reeks handelingen die zijn voorgeschreven om een godheid te vereren. Andere bronzen instrumenten voor de hindoeïstische eredienst zijn een wierookvat, een lamp, een watervat en een dienblad om deze benodigheden op te zetten.³

Een handbel bestaat uit drie onderdelen: het lichaam, het handvat met onderaan een ring waaraan de klepel is opgehangen, en het topstuk. Het lichaam is vaak apart gegoten en van een andere metaalsamenstelling dan het handvat met het topstuk om een betere klank voort te brengen. De Midden-Javaanse (circa 700-930) boeddhistische handbellen met vier haaks op elkaar staande gezichten als handvat zijn echter in één keer gegoten. Het lichaam van Midden-Javaanse bellen is min of meer kokervormig met een dikke onderrand en vaak versierd met een horizontale band waaraan een guirlande is opgehangen.⁴ Van Oost-Javaanse (circa 930-1600) handbellen loopt het lichaam naar beneden toe uit, is glad gelaten en wordt begrensd door een smalle rand. Het handvat van Oost-Javaanse handbellen is steeds geprofileerd door middel van een verticale reeks van meer of minder afgeplatte bollen.

In de vorm van het topstuk bestaat de grootste variëteit. De boeddhistische *vajra* komt het meest voor, met dien verstande dat in de Midden-Javaanse periode de punten elkaar in het midden bijna raken, terwijl ze in de Oost-Javaanse periode naar buiten buigen.⁵ Typisch hindoeïstische topstukken zijn een drietand, een *lingga*, en een stier. Dan is er nog een hele reeks andere topstukken, die allemaal Oost-Javaans zijn: schelphoorn, rad, zandloper-vormig trommeltje, kling, leeuwte, cobra, Garuda, Ganesha.⁶

Naar aanleiding van de tentoonstelling *Godelijk Brons; Oud-Indonesische Bronzen van 600-1600*, die van 30 april tot 31 juli 1988 in het Rijksmuseum, Amsterdam werd gehouden, ontstond bij de heer en mevrouw Oorthuys-Lutjens het idee om de Javaanse bronzen en terracotta voorwerpen die ze in de jaren '50 verzameld hadden, bij het Rijksmuseum onder te brengen. Er bestond een mogelijkheid tot schenking aan een openbare instelling met aftrek van inkomstenbelasting, en daarvan werd tot genoegen van beide partijen gebruik gemaakt. In vijf porties, verdeeld over de vijf jaren 1988 tot en met 1992, kwamen 43 bronzen en terracotta voorwerpen uit de collectie

Afbeelding 1
Handbel bekroond door
een cobra, brons,
hoogte 18,5 cm.,
Indonesië, Java, Oost-
Javaanse periode (ca.
930-1600). Geschenk
van de heer en
mevrouw C. Oorthuys-
Lutjens in 1988,
Rijksmuseum Amster-
dam, collectie VVAK,
AK-MAK-1414

Oorthuys-Lutjens in het Rijksmuseum. Omdat het de schenkers speet dat deze regeling niet toepasbaar was op de Vereniging, waarvan zij lid waren, schonken ze in 1988 daarnaast aan de Vereniging een voorwerp uit hun collectie. Het werd de bronzen handbel bekroond door een cobra (afb. 1).⁷

Laten we deze fraaie bel eens nader bekijken. De vorm van het lichaam en van het handvat zijn Oost-Javaans (zie boven). Het opvallendste onderdeel is de bekroning. Die bestaat uit een cobra en, anders dan gebruikelijk, is die compleet, niet alleen een kop met de nek.⁸ Ook relatief zeldzaam is dat het slangenlijf glad is gehouden zonder tekening van het vel. De kop is relatief groot. Bovendien is die druk bewerkt. Achter de wang buigen twee hoorns naar beneden. Boven op de kop staan twee paar duivelshoortjes omhoog. Daartussen bevindt zich het juweel. De bolle ogen worden overschaduwd door dikke wenkbrauwen. De bovenlip loopt uit in een opwippende punt. Uit de onderkaken vlak bij de mondhoek steekt een paar slagstanden omhoog. Voorin de verder lege bovenkaak zitten drie snijtanden. De grote kop met slagstanden, de hoorns en de bolle ogen zijn elementen die aangeven dat het dier een agressief karakter heeft en dat is typisch voor de Oost-Javaanse periode.⁹ Tussen de kin en de nek is een meander aangebracht. Dit is een typisch Oost-Javaans siermotief, zoals aan de cobra's van het topstuk (afb. 2) te zien is.¹⁰ Hieruit blijkt duidelijk dat de handbel Oost-Javaans is.

De cobra (*naga*) is een belangrijk en geducht wezen in de mythologie van het oude Java. Hij hoort tot de onderwereld en het water, in tegenstelling tot de vogel Garuda die bij de bovenwereld en het vuur behoort. Slangen bewaken in een afgesloten grot de onsterfelijkheidsdrank (*amṛta*) van de goden. De cobra is een machtig dier met bovennatuurlijke eigenschappen. Daarom is het geschikt als siermotief. Het motief werd op veel manieren toegepast gedurende de hele hindoe-boeddhistische periode. In de loop van die tijd veranderde de uitbeelding van dit mythische dier. Misschien is het mogelijk om uitbeeldingen van andere cobra's met de 'onze' te vergelijken en zo de ontstaansperiode van de handbel nader te bepalen.

Ook aan bouwwerken vinden we cobra's uitgebeeld. Kop en nek werd aangebracht onder de tuit van een stenen voetstuk waarop een godenbeeld in een tempelkamer stond. Water dat in een ritueel over het godenbeeld werd gesprend, werd daardoor heilig. Het stroomde op het voetstuk, werd afgevoerd door de tuit en dan waarschijnlijk in een pot opgevangen om aan de gelovigen uit te delen. De ondersteunende cobrakop geeft waarschijnlijk aan dat het om levenswater gaat. Dit soort voetstukken komen voor in de drie tempels gewijd aan Shiva, Vishnu en Brahma van candi Prambanan van circa 856, maar ook in candi Jawi uit het begin van de 14^e eeuw.¹¹ Het belangrijkste verschil tussen deze beide cobra's is dat de Prambanan-cobra een rij gaten heeft langs de bovenlip van de geopende muil. De muil is gevuld met twee rijen puntige, kromme tanden. Aan beide kanten begint achter de kaak de uitstaande nek. De Jawi-cobra daarentegen heeft een opwippende, puntige bovenlip, een korte en een lange naar beneden buigende hoorn achter de kaak, en de wenkbrauw boven het bolle oog gaat over in de uitstaande nek. Nu is het niet gezegd dat in steen gebeeldhouwde cobra's dezelfde tradities volgen als degene die in brons gegoten zijn, maar de puntige bovenlip, scherpe tanden en bolle ogen van de Jawi-cobra komen overeen met die van de cobra op de handbel.

Afbeelding 2

Topstuk in de vorm van een wiel met aan elke kant een kronkelende cobra, brons, hoogte 24,5 cm., Indonesië, Java, Oost-Javaanse periode, gedateerd 1176, Museum für Asiatische Kunst, Staatliche Museen Preussischer Kulturbesitz, Berlijn, inv. MIK 232. Foto Museum für Asiatische Kunst, Berlijn

Ten slotte werden cobra's veel toegepast op andere bronzen ceremoniële voorwerpen: als topstuk van een onbekend voorwerp uit de Midden-Javaanse periode.¹² Maar veel vaker op Oost-Javaanse voorwerpen, bij een spleettrom, als de verbinding tussen het lichaam en het houten handvat van een wierookbrander, als tuit van het vat voor levenselixier. Helaas is geen ervan gedateerd, zodat het ons niet verder brengt.¹³ Onze hoop op datering is gevestigd op twee bronzen voorwerpen waarop cobra's voorkomen die wél gedateerd zijn. Het ene voorwerp is een topstuk in de vorm van een rad waar aan elke kant een cobra in meanders kronkelt. De opengesperde bekken zijn naar buiten gericht. Bovenaan het rad staat omgerekend het jaartal 1176 (afb. 2). Het andere gedateerde stuk is een klok met een topstuk in de vorm van twee om elkaar gedraaide cobra's die eveneens de koppen van elkaar af wenden. Op het lijf van één ervan is omgerekend het jaartal 1289 te lezen (afb. 3). Een vergelijking met 'onze' cobra is jammer genoeg teleurstellend. De gedateerde cobra's hebben rijen kromme tanden langs hun lippen, terwijl onze cobra er alleen maar drie voorin de bovenlip heeft en daarbij grotere slagstanden. Wél overeenkomstig zijn het agressieve uiterlijk, de omhoogstekende bovenlip en het juweel op de kop.

Jammer genoeg is er niets bekend over werkplaatsen van bronsgieters of welke andere ambachtslieden dan ook. Het is aannemelijk dat er van alle ambachten meer dan één waren. Gezien de grotendeels afwijkende manier waarop de cobra op de handbel is weergegeven, is het het meest waarschijnlijk dat 'onze' handbel in een andere werkplaats gemaakt is dan die twee gedateerde stukken. Het is trouwens ook niet duidelijk of de twee gedateerde stukken uit dezelfde werkplaats komen.¹⁴ Hiermee zijn we terug op ons uitgangspunt. Totdat een vergelijkbaar gedateerd stuk wordt gevonden, is de handbel met cobratopstuk helaas niet anders dan zeer ruim in de Oost-Javaanse periode, te dateren.

Afbeelding 3
 Klok bekroond door
 twee om elkaar ge-
 draaide cobra's, brons,
 hoogte 31 cm., Indo-
 nesie, Java, Oost-
 Javaanse periode, ge-
 dateerd 1289, Nationaal
 Museum van Indonesie,
 Jakarta, inv. 9581.

1. Met veel dank aan Hanneke van den Muyzenberg voor opbouwende suggesties voor de vorm van dit stuk
2. P. Lunsingh Scheurleer en M.J. Klokke, *Divine Bronze; Ancient Indonesian Bronzes from AD 600 to 1600* (tent.cat. Rijksmuseum), Amsterdam/Leiden, 1988, pp. 41-42 en cat.nrs. 67-68.
3. Lunsingh Scheurleer en Klokke, *Op.cit.* (noot 2), respectievelijk cat.nrs. 78, 79-85, 86-92, 99-101.
4. Lunsingh Scheurleer en Klokke, *Op.cit.* (noot 2), nr. 67 en J.E. van Lohuizen-de Leeuw, *Indo-Javanese Metalwork*, Stuttgart, 1984, nrs. 61-67.
5. Lunsingh Scheurleer en Klokke, *Op.cit.* (noot 2), nrs. 67 en 68.
6. Lunsingh Scheurleer en Klokke, *Op.cit.* (noot 2), nrs. 67-69; *Arts of Asia* (jan.-feb. 1978), p. 35; Veilingcatalogus Christie's Amsterdam, 7 juni 1989, nrs. 306-314; A.J. Bernet Kempers, 'Oud-Javaansche Metaalkunst in de Verzameling van Mr. J.G. Huyser te 's-Gravenhage', *Nederlandsch-Indië Oud en Nieuw Jaarboek* 1935, pp. 3-30; N. Chutiwongs, *Indonesian Bronzes in the Domela Nieuwenhuis Collection*, Christie's Amsterdam, 1990, nrs. 13-24.
7. P. Lunsingh Scheurleer, 'De Schenking Oorthuys-Lutjens', *Bulletin van het Rijksmuseum* 40/3 (1992), pp. 270-277, aldaar vooral noot 4.
8. Lunsingh Scheurleer en Klokke, *Op.cit.* (noot 2), nrs. 69, 77, 78.
9. P. Lunsingh Scheurleer, 'Skulls, Fangs and Serpents: A New Development in East Javanese Iconography', in: W. Lobo en S. Reimann (red.), *Proceedings of the Seventh International Conference of the European Association of Southeast Asian Archaeologists, Berlin 1998*, Hull, 2000, pp. 189-204.
10. P. Lunsingh Scheurleer, 'Meandering Clouds for earrings; the stylistic approach to dating', *Bulletin Royal Tropical Institute*. Vol. 334 (1994) [special issue: Old Javanese Gold (4th-15th century); An Archaeometrical Approach. Red. W.H. Kall], pp. 18-29.
11. A.J. Bernet Kempers, *Ancient Indonesian Art*, Amsterdam, 1959, pl. 157; *Rapporten van de Oudheidkundige Dienst in Nederlandsch-Indië over 1909*, pl. 121-123 en 136 en A.R. Kinney, *Worshipping Siva and Buddha. The Temple Art of East Java*, Honolulu, 2003, fig. 98.
12. J. Fontein, *The Sculpture of Indonesia*, Washington/New York, 1990, cat.nr. 82.
13. Lunsingh Scheurleer en Klokke, *Op.cit.* (noot 2), respectievelijk nrs. 77, 78, 88.
14. Twee bronzen voorwerpen met cobra's zijn misschien in dezelfde werkplaats gemaakt als het topstuk van afb. 3, namelijk een klok met omgerekend het jaartal 1286, bekroond door twee cobra's met de ruggen naar elkaar toe gekeerd, zie N.J. Krom, *Inleiding tot de Hindoe-Javaansche Kunst*. Deel III, 1923, 2^e druk, pl. 110 en een topstuk in de vorm van een cobra, zie C. Holt, *Art in Indonesia*, Ithaca/New York, 1967, pl. 66.